

KÖZLEMÉNYEK

Szacsvay Sándor utolsó évei. A *Honnyi Levelek, Tudósítások, 's Egyebek*, a bécsi *Magyar Kurir* melléklapja, 1815. június 2-i számában tudósít a még mindenkinek eleven emlékezetében élő egykori szerkesztő, SZACSVAY Sándor haláláról. „Erdély Ország Május 15-ik napján, 1815. esztendőben. A' Magyar Kurir nemzeti újságoknak, néhai II. József R. Császár uralkodása alatt első kezdője, néhai Szatsvay Sándor azoknak a' nagy lelkű Magyar hazafiaknak nem kevés szomorúságokra, a' kik az ő tüzes hazafi gondolkodásait . . . méltóképpen betsülték, Kolozsvárt ezen folyó esztendő Május 15-dik napján meghalt életének nagy vénségében. Valamint sok tudós embereket, úgy ezen elhunyt kedves hazánkfiát is 14 esztendőből fogva kettős szerentséltenség nyomta egészségében és erejében — Ez előtt 14 esztendővel kapott gutaütése miatt félszogséget és sok nyomoruságot szenvedett, melly miatt sem semmi hivatalt nem viselhetett, sem semmi keresménnyel magát, 's népes familiáját nem segíthette. Ő éltének boldog napjaiba . . . másokon utolsó fillérével is, ha lehetett, segített, 's ugyan ezért, éltének végződéséig, mindennek jó emlékezetében volt. Utolsó esztendeiben sok szükségét szenvedett, kiváltképpen nagy lelkű Mecénásának, néhai Oberster Barcsai Ábrahám Úrnak halála után, alig találtatott egy két jóltevője, 's ha egy nemes Háztól minden napi élelmet, szabad asztalt, 's pénzbeli segítséget nem kapott volna, koplalásra és éhenhalásra kellett volna néki jutni, kevés szerzeménye öt gyermekének tartására, 's nevelésére sem lévén elégséges. A' kik az ő . . . elmés újságjait olvasták és szerették, sajnálhatták sorsát.”

Tizennygy esztendei nyomorúság, baráti alamizsna s végül kínos vénség — ez lett volna a magyar polémikus publicisztika alapítójának, az újságciikk-műforma magyarországi meghonosítójának a végső sorsa. De az annyi paradox félreértést támasztó, máig sem egybehangzón értékelt újságíró — talán az első Magyarországon, akit mindig és mindvégig csak a tolla tartott — úgy halt meg, mint a francia népdal katonahőse, aki egy negyedórával halála előtt — még eleven volt. Nagyon is az volt, hiszen „késő vénségében”¹ írta meg újságírói hitvallását egy előterjesztés kapcsán, amelyet az erdélyi főkor-mányszek a HOCHMEISTER Márton nyomdász kiadásában megjelenő *Siebenbürger Zeitung* tárgyában kért tőle. És arról is tudunk, hogy — talán az első eseten s annak sikerén kedvet kapva — valóban szinte élete utolsó napjaiban, véleményt akart mondani az éppen megindult DÖBBENTEI-féle folyóiratról, az *Erdélyi Múzeum*ról is.

De mielőtt ismert újságírói végrendeletét megkísérelnénk új szempontokból meg-

¹ In hohem Alter — ezt mondja másik egykorú nekrológja is: *Gemeinnützige Blätter*. 1815. 47. sz. 376. l. A *Siebenbürger Zeitung*ra vonatkozó előterjesztésének teljes szövegét ketten is közölték: JAKAB Elek: *A censura története Erdélyben*. Figyelő. 1881. 161—182, 254—273, 333—356. l. és TÖRÖK István: *Az erdélyi hírlapirodalom történetéhez*. Erdélyi Múzeum 1896. 16. köt. 189-194. l. Ld. DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első szizada*. Budapest, 1941. 28. l. SZACSVAY életrajza: JAKAB Elek: *Szacsvay Sándor*. Figyelő 1881—1882. XI—XII. köt. 161—174., 252—267., 321—346., 25—43. l.

világítani a magyar sajtótörténet s benne SZACSVAY jelentőségének egyik értékesíthető fényjelzőjeként, vessünk össze néhány tényt a nagyon gyéren ismert adatokból, amelyek SZACSVAY szerkesztői évei után következő életét illetik.

A *Magyar Kurirtól* történt erőszakos elmozdítása után SZACSVAY semmiképpen sem szándékozott feladni ügyét és részvételét a kormozgalmakban, amelyek a magyar társadalmi és politikai viszonyok kényszere, de a külföldi kapcsolatok hatása alatt is a felvilágosodástól majd a jozefinizmustól a forradalom felé haladtak. Amikor látta, hogy a lap megtartásáért eredménytelen marad a küzdelem, azért folyamodott a királyhoz, hogy állapítsák meg legalább, miszerint a cenzúrávátságon kívül más nem terheli, azért, hogy valami állást kaphasson Erdélyben. Enélkül az elbocsátás, mint ilyenkor lenni szokott, súlyosabb gyanúra adván okot, nem boldogulhat többé más pályán sem, nemcsak azon, amelyről leszorították. Az erdélyi kancellária le is írt a kolozsvári guberniumhoz, hogy valamely hivatal üresedése esetén SZACSVAY „a folyamodásból ki nem záratik.”²

Ennek ellenére erdélyi alkalmazására soha sor nem került, valószínűleg azért, mert nemesi származása ellenére, mint életrajzírója írja, az erdélyi urak nem szerették. „A középosztályhoz csatlakozván, annak rokonszenveiben kárptólást talált.” Középosztály alatt itt nyilvánvalóan a birtoktalan vagy kisvagyonú nemesi-honorációr réteg értődik, az, amely a ferenci nyomás alatt tovább őrzi a szebb évek és szebb remények emléket: írók, papok, tanítók, akiknek elégedetlen megnyilatkozásaiból esokorra valót lehet idézni 1794 és az új század eleje között.³ Már a *Magyar Kurirt*, sőt még előbb a SZACSVAY szerkesztette *Magyar Hírmondó*-évfolyamokat sem nagyon szerették a felsőbb osztályok, kiknek elbizakodott korlátoltságát SZACSVAY sokszor sértegette.⁴ És ezt a kritikus szembenállást a rendi vezetőkkel — akik közben a Habsburg-trón teljes hűségére tértek vissza kiváltságaik megtartása fejében — SZACSVAY tovább fokozta, a magyarországinál sok tekintetben még korlátoltabb és elfogultabb erdélyi vezető emberek rovására. Bosszantó pasquillusokkal sértegette őket.⁵ „... bizonyos levén az, hogy Szacsvai csípős és kíméletlen tollával sértegetvén nemcsak a papságot, hanem az erdélyi nagy urakat is, könnyen megértheti már, hogy Szacsvai Sándor minden éles esze és tudományos műveltsége mellett is miért vont légyen magára annyi ellenséget, és miért halt el azon méltányos dieséret és koszorú nélkül, melyet valójában megérdemlett volna.”⁶

Annak, hogy SZACSVAY nem tört meg és nem hódolt be, legfőbb bizonyítéka azonban a szabadkőművességgel való kapcsolata és késői barátsága az ugyancsak Erdélybe és ugyancsak politikai kompromittáltsága okából visszavonult BARCSAY Ábráhámmal.

Míg az irodalomban eddig általános volt a felfogás, hogy SZACSVAY igen korán belépett valamely szabadkőműves páholyba,⁷ addig ma már nyugodtan állíthatjuk, hogy sem a *Magyar Kurir* indulása előtt, sem annak fennállása idején nem lehetett szabadkőműves. Teljesen megalapozatlan a JAKAB által családi hagyományból vett feltevés, hogy GROSSINGER József, bécsi protektora, az állítólagos kabinettitkár, vezette volna be a páholytestvérek közé. Már csak a pártfogó személye is kizárja ezt: az exjezsuita GROSSINGEREKben éppen úgy nem bíztak volna soha a szabadkőművesek, mint valószínűleg az is lehetetlen lett volna, hogy egy jezsuita klastromba egy szabadkőművest befogad.

² JAKAB: *Szacsvay*. I. h.

³ TOLNAI Gábor: *Az első magyar köztársasági mozgalom néhány kérdése*. A MTA. Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közl. 1951. I. köt. 319—355. l.

⁴ DEZSÉNYI Béla: *A Magyar Kurir és a cenzúra 1787—1792*. Magy. Könyvszle. 1967. I. sz. 12—39. l.

⁵ JAKAB, *i. h.*

⁶ KEMÉNY József: *Adatok Szacsvai (sic) Sándorról*. Új Magyar Múzeum 1856. I. köt. 281—283. l.

⁷ JAKAB, *i. h.*

janak. Egyébként József testvére, a másik GROSSINGER határozottan cáfolja is azt, mintha bármely páhollyal valaha is kapcsolatba került volna.⁸

Viszont az is tény, hogy éppen 1793-ban, tehát akkor, amikor a *Magyar Kurir* elhagyta és talán GROSSINGERREL való kapcsolata is megszakadt, SZACSVAY neve már felmerül „mint új név” a „Zur gekrönten Hoffnung” nevű bécsi páholyban. A páholy megelőző névsorai nem tartalmazzák nevét. A névsorban egyébként foglalkozásként „Privatgelehrter” van feltüntetve neve mellett: ez is amellel látszik bizonyítani, hogy neve a lajstromba akkor került — de kevéssel később —, amikor a *Magyar Kurir* már elhagyta.⁹

Mindez csak annyit jelent, hogy SZACSVAY 1793-ban, bármily veszélyessé vált is számára a helyzet, nem szándékozott a közélettől visszavonulni. Sőt, eredeti szándéka szerint Bécsben maradt volna, talán a szabadkőműves lista számára adott foglalkozás-megjelölésnek megfelelően, mint magántudós. Ennél többet azonban nem állíthatunk.

Viszont, megint csak végletes következtetések nélkül, figyelemre méltó BARCSAY Ábrahámmal való kapcsolata. A koronás reményről (vagy teljesült reményről) elnevezett páholy tagjai közé tartozott a testőrírók egy része. És az utóbbiak egyike, BARCSAY, éppen kevéssel előbb, a török háborúkban való vitéz részvételéért nyerte el az ezredesi rangot. Viszont 1794-ben váratlanul nyugdíjazták, s ekkor vonult vissza maros-solymosi birtokára, Erdélybe, előkelő felesége, gróf BETHLEN Zsuzsanna mellé. Nem lehetetlen, hogy éppen magas családi kapcsolata miatt maradt csak suttogó híresztelés, hogy visszavonulása bukás volt, amelynek oka „felségsértés”. Az 1794-ben ellene folyt vizsgálat a Martinovics-mozgalommal hozta kapcsolatba.¹⁰

BARCSAY volt SZACSVAY mecénása viszontagságos utolsó életszakaszában — így olvastuk a *Magyar Kurir* megemlékezésében. BARCSAY adakozó, jótékony lelkületét életírói szeretik emlegetni. „Utolsó szükségre és éhenhalásra jutott bányászcsaládokat nyomorukból kiségitette.”¹¹ A *Magyar Kurir* 1806-ban így búcsúztatja: „szükölködő szegények tápláló dajkájok, az özvegyeknek és árváknak édes atyjok . . .”

De csak jó szívét jellemzi-e a következő: „Egyszer, midőn Hunyad megyében utazott, francia hadi foglyokat talált s látta, hogy az egyiknek inge nincsen. Levetette a magáét, odaadta, maga felső köntösébe takarózva ment haza.” És azt is mondják róla, hogy — noha verset 1794 után már nem írt — „hegyes, néha keserű nyilait” lövellte, „melyek neki annyi ellenséget csináltak”.¹²

Nem bizonyos, de feltehető, hogy a pasquillus-író, politikai celszövényvel megbuktatott újságíró SZACSVAY *mint ilyen* talált különösen jóindulatú védelemre az ugyan-csak keserűen kritizáló volt összeesküvő BARCSAYNÁL. Jobb idők kivárását remélő, elveit és reményeit fel nem adó felvilágosult-forradalmár sok volt a két hazában, és köztük a rangban egymástól messze álló, de elveikben találkozó egyéniségek nem veszítették el a közös kapcsolatot.

SZACSVAY további élete folyásában — a közéleti érvényesülés végleg megghiúsulván — azt tette, amit a toleranciáért, a babona és a papi túltengés ellen folytatott harcában mestere, VOLTAIRE tanácsolt: kertészkedett. Házat építtetett (tehát, legalábbis kezdetben,

⁸ *A Magyar Kurir és a cenzúra*, i. h.

⁹ Vö. JANCÓS Elemér: *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században*. Cluj, 1936. 115. l. JANCÓS felteszi, hogy SZACSVAY már a névjegyzékbe való besorolás előtt is szabadkőműves lehetett.

¹⁰ BARCSAYRÓL I. ZOMBORY Izidor János: *Barcsay Ábrahám élete és költészete*. Budapest, 1895. *Barcsay Ábrahám költeményei*. Budapest (1933). (Magyar irodalmi ritkaságok 25.) 6—15. l. SZIRA Béla: *Barcsay Ábrahám*. 1746—1806.

¹¹ ZOMBORY, i. m. 37. l.

¹² Uo. 37. l.

nem volt szegény), nagy gyümölcsöst állított s erről egész Kolozsvár példát vett. Gyümölcs-termesztési sikerei hozzá vonzották „a kolozsvári két protestáns főtanoda kitünőbb székely tanulóit”, akiket pomológiai oktatott.¹³ Állítólag innen eredt bizalmas barátsága a később Amerikába került BÖLÖNI FARKAS Sándorral. Gyászbeszédét is az egyik híres iskola tanára, SZILÁGYI Ferenc mondta, amikor (egy szelütött, támogatásra szoruló nyomorgó esetében meglepő) nagy részvéttel temették el.

De, mint a francia népdal hőségének vagy az élete estéjére jutott TOLDI Miklósnak, SZACSVAYnak is megadatott, hogy eredeti mesterségében egy utolsó fegyverténnyel tegyen koszorút életmunkájára: egy látszólag egyszerű adminisztratív ügygel összefüggésben, egy hivatalos véleményezés keretében kifejtse újságírói hitvallását.

Az ügy eredete 1810-re nyúlik vissza.

HOCHMEISTER Márton, Nagyszeben politikai hírlapjának, a *Siebenbürger Zeitung*-nak a kiadója felírt a császárnak (hiszen annak dicsőített elődje, József, biztatta őt annak idején Erdélyben járván újság indítására), hogy a cenzúra túlzott szigorúsága miatt előfizetőinek száma 5–600-ról 100-ra apadt. „A bécsi legfőbb rendőri hivatal feje” (SEDLNITZKY?) 1810. május 27-én azt válaszolta, hogy a szerkesztő a hibás: emelje az újság tartalmát és belbecsét.¹⁴ 1811. július 12-én azután ugyancsak Bécsből írt le az erdélyi kancellária a főkormányzókhoz: „ő felsége akarhatja az, hogy a cs. kir. tartományokban levő újságok ezentúl mind alakjukra, mind tartalmokra úgy szerkesztessenek, hogy azok a műveltebb osztályokat is olvasáshoz édesgessék” — ennek megfelelően jelentést vár a nagyszebeni újság megjavítására tett intézkedésekről. A gubernium, mint hasonló esetben minden más hatóság cselekednék, véleményeket kért többektől. Nem méltatjuk most a beérkezett válaszokat, pedig érdekes tény, hogy fő újtásként a negyedrétes forma bevezetésén kívül (Magyarországon ez csak az 1830-as években terjed majd el!) a lengyeli Intelligenzblatt követését ajánlják, mégpedig abban is, hogy a szöveg bilingvis legyen, a német mellett magyar is. Hanem az a fontos, hogy végső fokon az újlátszik ismét fel-fedezett helybeli szakértőtől, SZACSVAYtól kértek tanácsot.

Lehet, hogy az újságok javításának a gondolata METTERNICH újfajta sajtópolitikájából eredt: „egyetlen fényugár se maradjon felhasználatlanul”.¹⁵ A NAPÓLEON ellen koalícióban tömörült hatalmak a sajtóban (különösen a német lapokban, melyek vezető szövegét GÖRRES vitte a *Rheinischer Merkur*-ban) szövetségest kerestek, nagyobb szabadságot ígértek s adtak is neki a rettegett zsarnok elleni közvélemény szításának gondolatával.

Akár tudott SZACSVAY a „Kein Lichtstrahl”-ról, akár nem — a felkéréstől szárnyakat kap, talán már újra saját lapot lát maga előtt — és mindenestől a régi, értelmes, tájékozott szerkesztő és ugyancsak a régi jakobinus-voltairianus hangján válaszol a gubernium felhívására.

SZACSVAY válasza 1812. február 4-ről keltezve másfél sűrű ívre terjedt s nem rekedt meg formai szempotokban, mint a többi szakemberé. Sértett, de soha meg nem rendült önrzert húzódik meg az alázatos indítás mögött: „méltóztatott engemet, hazámnak még eleven porát . . . oly szerencsésé tenni, hogy együgyű vélekedésemet adhatom.”

Három témára csoportosítja mondanivalóját:

1. Mik voltak eddig a szebeni levelek?
2. Milyeneknek kellene lenniök?
3. Hogy javíttathatnak meg?

¹³ JAKAB: *Szacsvay*, i. h.

¹⁴ JAKAB: *A censura története*. . . I. h.

¹⁵ SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar censura. 1800—1830*. Budapest, 1938. 21. l. DEZSÉNYI Béla: *Az időszaki sajtó története a Dunatáj országaiban*. Budapest, 1947. 19. l.

Az első és a harmadik kérdés elintézésül SZACSVAY formai, anyaggyűjtési, szerkesztési javításokat javasol. Ezek sem érdektelenek s a kor sajtóviszonyainak jellemzésénél az eddiginél nagyobb figyelmet kell hogy kapjanak. Visszaemlékezik, hogy a török háború idején rendszeresen olvasta a hetenként kétszer megjelenő nagyszebeni német lapot, de nem tudta felhasználni szerkesztői munkájában, mert a Nagyszeben szomszédjában játszódó események hírért HOCHMEISTER lapja — a *Magyar Kurir*ből vette át s azok 6 hetes késéssel érkeztek vissza Bécsbe. „Szeben a civilizált emberiségnek csaknem határszélén feküdvén . . . legszükségesebb hogy Török- Muszka- Oláh- és Moldva-országban és Bukovinában legyenek jó tudósítói.” Természetes, hogy a *Siebenbürger Zeitung* sem mellőzheti híradásaiban a nagy birodalmakat, Német-, Francia-, Angol- és Spanyolországot. De tőle elsősorban nem ezt várják. „A pallérozottabb világbeli külső újság levelekből csináljon rövid kivonatot. Mexikóról keveset írjon, geographiát, algebrát ne tanítson. Ez nem az ő kötelessége s untatja az olvasót.” Az erdélyi híreknek minél pontosabb közlése első és fő kötelessége. Tartson legalább 10 tanult és okos tudósítót, papok, doktorok, postamesterek legyenek ezek, akik fáradságukért ingyen példányt kapnak. Az ő idejében Bécsben nem kellett fizetni postadíjat az ilyen ingyen példányok után s hasonlóképpen „a Magyar Kurirnak Bécsben” feliratú levelek is portómentesen érkeztek.

Utalást találunk végül arra, hogy a magyarországi vagy erdélyi újságnak külföldön is lehet piacot találni: a *Magyar Kurir*ből annak idején 5 példány járt a strassburgi postára — a *Siebenbürger Zeitung*ból százát is megvennének külföldi hírlapszerkesztők, mert azt német nyelve jóvoltából könnyebben megértik.

De a SZACSVAY-féle véleményező beadvány lényege a második kérdésre — milyeneknek kellene lennie az újságnak — adott válasz.

SZACSVAY, sok baján okulva — de talán régi incselkedő kedvének engedve is — negatív tanácsok fátyolába bújtatja pozitív gondolatait. Három tilalmat állít az újság elé ne írjon semmit Isten ellen, ne írjon semmit az uralkodó fejedelem ellen, ne írjon semmit az uralkodó vallás és erkölcs ellen.

De lássuk, hogyan fejti ki három negatív tanácsát.

1. *Semmit Isten ellen* — Hiszen ezt a cenzúra sem engedné. Csakhogy ez a jó újságírónak nem elég — értsd, az újságíró ne csak alkalmazkodó jó fiú legyen, nemcsak ne bántsa Istent, hanem védje is. Persze, a védelem a *Magyar Kurir* módján történjék. Istent eszerint a *babona ellen* s végső fokon *saját papjai ellen* kell védeni. „ . . . a vad népeket megszelidítő Krisztus tudománya elleni visszaéléseket szelíd módon és hangon kell közönségesse tenni, hogy az apróbb külső tisztviselőcskék is az effélék meggátlására ébredjenek.” Elmondja példának, hogy Válaszút nevű helységben egy varázsló él, aki magát *Nézőnek* hívatja, s pénzért jósol, lopott portékát kerít meg, ördögöt űz. Nagy állású emberek is járnak hozzá tanácsért. „Más példát is mondok — folytatja — néhány év előtt a nem egyesült görög vallású oláh templomban szemem láttára űzték az ördögöt, egy asszonyból.” (Nem kell külön mondani, hogy SZACSVAY nemcsak a nem egyesült papokról tesz fel hasonló visszaéléseket.) Ezek a dolgok a „keresztény vallással és józan okossággal való visszaélések.” A voltairianus-jozefinista SZACSVAYnál a keresztény vallás mértéke a józan okosság: az újságírónak, aki a vallás ellen nem akar írni, az a tiszte, hogy a józan okosság nevében leplezze le a vallással űzött visszaélést.

2. *Semmit se írjon az uralkodó fejedelem ellen.* Aki írna, folytatja a volt szerkesztő, fogságot érdemlene, de (és itt is a *de* a fontos) ez nem elég: egy okos újságíró a fejedelem és a kormány bölcs intézkedését közönségesse teszi, megírja, ami a nép jóléte, a kereskedelem és a gazdaság fejlesztésére a fejedelem kezdeményezésére történik. Nem kell bővebben fejtegetni, hogy a bölcs fejedelmi irányítás a terézianus és jozefinus kor természeti és ipari újításait propagálja: selyemhernyótenyésztés, juhnyájak, svájci tehenészet. Egy kisbirtokos székely földjén 100 köből krumpli termett — igen ám, mert a fejedelem

küldte a palántákat. Az eperfaszaporítás régi fejedelmi intézkedés eredménye Erdélyben (vajon melyik fejedelemé — I. FERENCÉ bizonyosan nem!). Naiv kérdéssel szövi bele SZACSVAY a fejedelem irányította jólét tényezői közé — névvel ugyan nem nevezve — saját kolozsvári kertjét: „Csak Kolozsvár városából 16 év alatt több ment ki 60 ezer jó féle gyümölcsfa oltványnál. Itt még a nagyobb rangú asszonyok is szaporítják a nemes gyümölcsfákat, hát még a gavallérok.”

„Az efféle hasznos szorgalmatosság műveit máshol az újságokból olvassák” — végzi második tanácsát SZACSVAY.

3. *Az uralkodó vallás és jó erkölcsök ellen semmit.* Itt mondja meg legvilágosabban, mit ért vallás és jó erkölcs alatt — és mi a babona meg a papi visszaélés. „Ha egy ex-jezsuita Ausztriában a parasztok közt pénzért ördögöt űzött s azért a fejedelem évi fizetését elvonta . . . nem az uralkodó vallás és jó erkölcs ellen vét, sőt annak tisztaságát oltalmazza.”

SZACSVAY negatív tanácsai, íme, mindmegannyi pozitív célkitűzés a felvilágosult újságíró elé. Harc a babona és a papi ruha alá bújó család ellen, harc a gazdaság és kereskedelem virágzásáért, a nép jólétéért — ez vezesse az újságíró lapja tartalmának összeállításában. Visszatekintve saját tízéves újságíróskodására, SZACSVAY ezekben foglalja össze röviden és a nála megszokott gunyoros, paradoxonokat és könnyen átlátható példalózást kedvelő hangon, hogy mit tehet az újságíró.

De ezzel nem éri be. Utóvégre az ördögűzés ellen és a selyemtenyésztés mellett szóló példákat minden újságban közölték SZACSVAY idején. Azonban ő utat mutat arra is, hogy nem elég példákat felsorolni, nem elég színesen és a józan gondolkodás nevében tudósítani. Az újságírónak állást is kell foglalnia. És ha az igazat nem mondhatja ki nyíltan — ne csak hallgasson, mint ezt az egykorú sajtóetika tanácsolja,¹⁶ hanem keressen módot, keressen formát a kritika, a politizálás számára is. „Ha az Esopus számára, fái és vadállata beszélhetnek és sok igazságot elmondhattak az embereknek — ha a Leopoldus márvány a körmöci arannyal csak a múlt század végén (!!) az Elysiumból beszélhetek, a szebeni újságíró is szólítsa meg a legkisebbik gombostűt, az igazat mond, ha már ő fél tőle vagy szegyenli az igazat nyilván kimondani.”

Ezekkel a szavakkal végzi SZACSVAY hosszú beadványát. Nem kell külön megmondani, ki volt az elysiummal példalózó múlt századi újságíró . . . Szacsvey saját példáját állítja a leendő új szebeni szerkesztő elé, ugyanakkor magát igazolja, a maga munkáját és módszerét látja igazolva a gyávaság és a cenzúra által tehetetlenné vált, lehanyaglott I. FERENC korabeli sajtóval szemben. Az újságírónak nem elég csak igazat írni: az ő erkölcsi mértéke nem csak a való, az ő igazsága nemcsak valóság, de igazságosság is, amelyet nyíltan vagy burkoltan, saját szavaival vagy mást idézve, de hirdetnie kell. Az egykori magyar sajtó művelői többségükben magas etikai színvonalon álltak — ez kétségtelen. De az aktív agitáció újságírói igényét és kötelezettségét SZACSVAY ismerte fel. Voltak nála talán jobb tudósítók, de ő volt az első publicista. Ezzel nemcsak analógiákat keresett az eseményekben, de meg is fogalmazta, ki is mondta azokat. Ha a földön nem lehetett, a paradicsomba tette át a színhelyet. Hosszú idő telt el még utána, míg a magyar újságírók az elysiumi beszélgetések mintájára szintén jórészt nyugatról átvett új formában újra alkalmassá vált az igazságnak nemcsak regisztrálására, de hirdetésére is. SZACSVAY elysiumi beszélgetései a magyar vezércikk előfutárai.

A szebeni lap ügyében adott véleménye, legalábbis annak záró része világosan mutatja, hogy ennek maga is tudatában volt. És élete alkonyán, szélütötten és „félszegen” is, kitartott mindvégig írói és politikai ideáljai mellett.

DEZSÉNYI BÉLA

¹⁶ KÓKAY György: *Az újságírói hivatásról a felvilágosodás korában.* Magy. Könyvszle. 1963 1—2. sz. 86—92. l.

Reformkori kritikai irodalmunkhoz. Annak a jegyzetanyagnak az egybegyűjtése során, amellyel EÖTVÖS Józsefnek SZALAY Lászlóhoz intézett leveleit láttam el,¹ valóság-gal a felfedező örömét éreztem, amikor SZEMERE 1833. évi *Muzarion*-jában EÖTVÖS *Apotheosis*-ának második megjelenési helye előtt rábukkantam egy *Csél* címet viselő két-felvonásos vígjátékra.² Ezt az írást szinte szükségszerűen kellett az azonossággal gyanúsítanom EÖTVÖS amaz elveszettnek tartott vígjátékával, amelyről éppen nem dicsekvés kíséretében emlékezik meg KAZINCZYHOZ írt levelében és amelyről más források is tudták, hogy a kézírata SZEMERE Pál kezéhez jutott.³

Ennek a véleményemnek már nyilvánosan is kifejezést adtam,⁴ amikor szinte ösztönszerűen mégis aggodalmam támadt, különösen mert a KAZINCZY-levél túlságosan határozottan árulja el EÖTVÖS idegenkedését a darab publikálásától. Ezért történt, hogy a közrebocsátást kísérő megjegyzéseim címét és szövegét kérdőjelekkel tüzeltem tele és a közrebocsátást indokaként biztonsággal már csak arra hivatkoztam, hogy a BAJZA körének ismert bonyodalmaihoz kapcsolódó adalékról van szó.⁵

A *Csél* megjelenése után — szinte csak órákkal az EÖTVÖS—SZALAY levélgyűjtemény imprimálása előtt — a történetesen éppen SZEMERE Pállal foglalkozó OLVÁNYI Ambrus szíves volt figyelmeztetni, hogy SZVORÉNYI József a darabot SZEMERE művei sorában mint KOTZEBUE-fordítást regisztrálja. A figyelmeztetés nyomán még volt annyi időm, hogy a SZVORÉNYI megállapítását⁶ és annak forrását, BAJZÁNAK a *Muzarion*-ra vonatkozó recenzióját⁷ megnézzem. A recenzió azonban a mű eredeti címét és leközhelyét nem tartalmazza és — sajnos — egy teljesnek látszó, hirtelenében előkerített KOTZEBUE-sorozat átnézésével egyelőre magam sem tudtam a *Csél* állítólagos eredetijének nyomára jutni, minek következtében a megállapított adatok közlése mellett a levelek magyarázatai körében kénytelen voltam a szerző és fordító kilétének tisztázását későbbre hagyni.⁸

Nem sokkal a levelek végleges imprimálása után KOTZEBUE: *Herr Gottlieb Merks der Egoist und Kritikus* című vígjátékát megtaláltam, abban a *Csél* eredetijét félreérthetetlenül felismerve.⁹ SZEMERE nem vette magának ezúttal azt a fáradságot, hogy az eredeti mű szereplőit magyar nevekkal ruházza fel, hanem a legnagyobb részüket egyszerűen foglalkozásuk nevén szerepelteti. Az öngyilkossági kísérlet céljára szolgáló canális, hol a mosónők szoktak dolgozni, sem változik át a magyar változatban Dumává.

BAJZA sem a *Csél*, sem a B. E. J. jelzéssel megjelent *Apotheosis* tekintetében nem árulja el, hogy felismerte volna azoknak az ő köre ellen irányuló tendenciáját. SZEMERE eljárásának deceptivitását kifogásolja, ami nemcsak a fordított művek eredetének elhallgatásában, hanem abban is megnyilatkozik, hogy sok a másodközlés a terjedelmes kötetben, amelyet az olvasó egészében a magyar irodalom új termékének tarthat. Igazságos akar maradni, amikor a fordítás jóságát megdicséri, és abban is igazat kell neki adnunk, hogy a magyar színházak repertoárjának gazdagítását — ami bizonyára dícsé-

¹ NIZSALOVSZKY Endre—LUKÁCSY Sándor: *Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz*. Budapest, 1967. Irodalomtörténeti Füzetek 55.

² *Muzarion*. Új folyam. 1. füzet. 1833. 99—146. l.

³ VÖ. FERENCZI Zoltán: *Eötvös József*. 1813—1871. 1903. 24. l. SÖTÉR István: *Eötvös József*. 1950. 18. l. 2. kiad. 1967. 21. l.

⁴ *Eötvös József életművének ismeretlen elemei*. MTA I. Oszt. Közl. 23. évf. 1966. 12. l.

⁵ *Csél (avagy A kritikus?) Eötvös József (?) vígjátéka*. Irod. tört. Közl. 1966. 431. és 433. l.

⁶ SZVORÉNYI József: *Szemere Pál Munkái*. 1890. I. r. 285. l.

⁷ *Kritikai Lapok*. 1834. IV. füzet 15. és 31. l.

⁸ Az 1. jegyzetben i. m. 52. l.

⁹ *Dramatische Werke von August von Kotzebue*. 49. Bändchen. Neueste Auflage. Wien, 1828.

retes törekvés — KOTZEBUENál maradvány is lehetett volna jobb művek fordításával szolgálni. Igazságtalan viszont SZEMERE felelőssé tétele a darab végén található „szegény és semmit jelentő strófákért”, amelyeket a „Kritika kell ma” szósornak SZEMERÉTől származó permutációjához hasonlít. A strófákat ugyanis SZEMERE eredeti szövegükben vette át. Hozzájuk az eredetiben — a nagyobb mulatság kedvéért — még hangjegyek is tartoznak.¹⁰

A *Csél*hez fűzött kételkedő megjegyzéseim során azt írtam, hogy a feltevésem cáfolata akkor lepne meg a leginkább, ha az derülne ki, hogy a *Muzarion* szerkesztésekor SZEMERE tarsolyában az Eötvöستől hozzá kerültön kívül volt egy másik: a kritikusokat kifigurázó drámai mű is, és ezt részesítette az Eötvöستől származóval szemben előnyben.

Nos! Úgy látszik, csakugyan ez történt. Mégis a *Csél* közléséhez Eötvösnek alighanem volt annyi köze, hogy a kéziratával ő adta SZEMERÉnek az ötletet, hogy az *Apotheosis* mellé valamit beilleszsen, s amikor Eötvös — a Kazinczy-levél alapján feltehetően — a maga darabjának közzétételéhez nem járult hozzá, az ötletet *Herr Gottlieb Merks* megcsúfoltatásának történetével valósította meg.

II.

KOTZEBUE drámai műveinek az a füzete, amelyben a *Csél* eredetijét megtaláltam, még egy kis vígjátékot tartalmaz annak bizonyosságul, hogy SZEMERE kezében ez a kiadás volt. BAJZA ugyanis a *Muzarion* bírálata közben mellesleg azt is felrója SZEMERÉnek, hogy a *Das zugemauerte Fenster* c. darabot — ez olvasható még az említett füzetben — ugyancsak az eredeti megjelölése nélkül közölte az *Aurora*jában.¹¹

A fordítanivaló kiválogatására vonatkozó kifogás erre a darabra semmivel sem illik kevésbé, mint a *Csél*re. A *Berakott ablak* szereplői, akik ezúttal jó magyar neveket (három Maglódit, kettő Péterit) kapnak, mind egy szálíg földreszállt angyalok. A vagyontalan invalidus kapitány leányának: Máriának és az ugyancsak vagyontalan kőműves fiának: a nyomdász Tamásnak a szerelmi boldogságát az biztosítja, hogy a kapitány a szobájából a kertre kíván kilátást kapni és evégből a kőművessel az egykor befalazott ablakot kibontatja. A kőműves azután a falban megtalálja a kapitány apja által háborús időkben odarejtett ládát, természetesen aranyakkal telten. A kőműves mint kincstaláló, a kapitány mint megbízója, az utóbbi testvére mint háztulajdonos közt most nem támad vita afelől, hogy a kincs tulajdona kit, esetleg kiket milyen arányban illeti meg, hanem az olvasó az érdekelték teljes egyetértésében gyönyörködhetik, akik a kincs egészét a fiatal szerelmesek boldogságának megalapozására rendelik.

A naiv kis történet talán a SZEMERE érdeklődését sem keltette volna fel, ha történetesen nem *Gottlieb Merks* megcsúfoltatásával együtt került volna a kezébe.

III.

A *Muzarion* BAJZA-féle kritikájának van még egy részlete, amely az Eötvös-levelek szempontjából figyelmet érdemel.

BAJZA következetes, amikor a *Muzarion* XXI. része után található B. E. J. jelzést¹² éppen úgy nem oldja fel, mint ahogy az *Apotheosis* azonos jelzését sem leplezte le.

¹⁰ I. m. 72. l.

¹¹ *Kritikai Lapok*, i. h. 31. l. j. *Aurora*. Hazai Almanach. Alapítá Kisfaludy Károly, folytatják többen. Pest, 1834. 65—103. l.

¹² *Muzarion*. Új folyam. 1. füzet. 1833. 317. l.

Sőt éppen a szerző inkognitójának tiszteletbentartását használja fel a kritizálásra a következő megjegyzésben:

„A XXI. rész *Bel- és külvilág* cím alatt jeanpauli mind mélységű mind typusú gondolatföredékeket közöl, 's ha e' föredékek eredetiek (mert SZEMERE' redaktiójánál soha sem lehet tudni, mi eredeti, mi fordítás) írójoknak nem lehet nem örvendenünk. A' magyar literatúrában meglepő eredetiséget és sajátságot hordoznak magokon 's szerzőjöknek az a' ritka szerencse juta, hogy gondolatait kellemmel, könnyen és világosan tudja kifejezni.”¹³

Ha meggondoljuk, hogy a céltudatosan franciásan hangzó nevet használó német írónak, Jean PAULnak (Johann Paul Friedrich RICHTERnek) éppen BAJZA körében milyen nagy tekintélye és hatása volt, tudjuk csak felmérni az EÖTVÖST ért elismerő szavak értékét, amit csak fokoz a SZEMERE elleni csipkelődés a fordítási gyanúval.

A bírálatnak ez után következő része azonban annál inkább a szerzőre sújt le.

A XXII. rész *Fény és melegség* címet viselő másfél oldala az Sz. L. jelzés alatt rejtőző SZALAY Lászlótól származik.¹⁴

EÖTVÖS 1836. március 29-én kelt levele SZALAYnak egy panaszokkal terhes levelére válasz. SZALAY keserűségének okát abban véltem megtalálni, hogy valamelyik irodalmi kísérlete talált kedvezőtlen fogadtatásra és ez vette el a kedvét attól is, hogy a PALOCSAY Tivadar verseinek magyarra fordításában részt vegyen.¹⁵

Ezt a feltevésemet BAJZA bírálatának a *Fény és melegség*re vonatkozó része igazolni látszik, amit az alábbi szemelvényekkel kívánok érzékeltetni:

„A XXII. részt, bíráló úgy hiszi, a' Hegel' philosophiájának valamely rebellis tanítványa írhatta, bosszúságában arra, mi mysticus mestereiről reá ragadt . . . Bíráló e' mámsorszülte beszédeket nem értheti . . . Ha (írójuk) kevély volna mindenkitől értetni, ügyekezék mégis valakitől értetni, mert ha senki sem értheti, mint ezt itt, nem tudom mi czélja van azzal hogy ír . . . Nincs valami fájóbb az ép kebelnek, mint az elme' illetén vonaglásai . . .”¹⁶

Tekintsünk el ezúttal a *Fény és melegség* idézésétől és ne firtassuk, mennyiben volt igazságos BAJZÁTÓL ily nagy értékkülönbség felállítása EÖTVÖS és SZALAY közt.

Bizonyos, hogy ebben EÖTVÖSnek nem tellett öröme, viszont nagyon is valószínű, hogy SZALAYnak az idézett és a nem kevésbé kíméletlen többi megjegyzések oly keserűséget okoztak, amelyen két év múltán — mikor a PALOCSAY-versek ügye napirendre került — még mindig nem tudta magát túltenni.

Meg kell jegyezni, hogy a most kiemelten kívül ismereteseek más BAJZA-féle hasonló jellegű megnyilatkozások,¹⁷ amelyeknek szintén szerepük volt EÖTVÖS 1852. januári levelében a *Kritikai Lapokra* vonatkozó epés megjegyzése provokálásában.¹⁸

NIZSALOVSKY ENDRE

¹³ *Kritikai Lapok*, i. h. 43. l.

¹⁴ I. h. 318—319. l.

¹⁵ Az 1. jegyzetben i. m. 52., 82., 84. ll.

¹⁶ *Kritikai Lapok*, i. h. 43—44. l.

¹⁷ SÓTÉR István: *Eötvös József*. 1966. 2. kiad. 18. l.

¹⁸ „ . . . pezderkednek hatalmasan mint a' Critikai lapok csak hogy még gorombában és több sületlenséggel.” Az 1. jegyzetben i. m. 185. l.